

Konvansiyonalist Cephedeki İç Savaş: Aktör-Ağ Teorisi Güçlü Programa Karşı

Civil War on the Conventionalist Front: Actor-Network Theory Against Strong Programme

Duygu SARIMURATOĞLU

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Doktora öğrencisi*

dyg.gdd@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2065-6811

Makale Bilgisi

Sarımuratoğlu, D. (2019). Konvansiyonalist Cephedeki İç Savaş: Aktör-Ağ Teorisi Güçlü Programa Karşı. *Posseible Düşünme Dergisi*, Sayı: 15, s. 26-37.

Kategori: Araştırma Makalesi

Gönderildiği Tarih: 03.07.2019

Kabul Edildiği Tarih: 11.07.2019

Yayınlandığı Tarih: 29.07.2019

Article Info

Sarımuratoğlu, D. (2019). *Civil War on the Conventionalist Front: Actor-Network Theory Against Strong Programme*. *Posseible Journal of Thinking*, Issue: 15, pp. 26-37.

Category: Research Article

Date submitted: 3th June 2019

Date accepted: 11th June 2019

Date published: 29th July 2019

Öz

Bu makalede Konvansiyonalist Cephedeki iç savaşa sebep olan farklılıklar açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Güçlü Program ile Aktör-Ağ teorisinin argümanları arasındaki temel farklılıklardan söz edilmiştir. Güçlü Program, adında da anlaşıldığı üzere bilimsel uğraşın Merton'ın belirttiğinin aksine saf bir pratik olmadığı savından yola çıkmış ve onun sosyal süreçlerden ne şekilde etkilendiğini göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla Güçlü Program, Merton'ın geliştirmiş olduğu pozitivist, yapısal-işlevselci bilim kavrayışına ve bilimin çıkarılardan azade bir uğraşı olduğu anlayışına karşı çıkmıştır. Merton bilimin de sosyolojik analize tabi tutulabileceğini ifade etmiştir, lakin bilimin sosyal olandan etkilenmediğini iddia etmiştir. Fakat Güçlü Program bilimin sosyal süreçlerden etkilendiğini öne sürmüştü ve bunu tarihsel örneklerden yola çıkarak açıklama çabası içinde olmuştur. Aktör-Ağ teorisini öne süren Bruno Latour ise Güçlü Programın yılmaz savunucularından David Bloor ile ateşli bir polemige girerek Güçlü Programın aşırı rölativist yönünü ve bilimsel pratiğin gerçekleşme sürecinde topluma verdiği ağırlığın derecesini eleştirmiştir. İlaveten, bilimsel pratiğin salt özneler dâhilinde gerçekleşen bir süreç olmadığını, nesnelerin de en az özneler kadar önemli ve etkili olduğunu iddia etmiştir. Güçlü Program, bilimsel keşiflerde tecrübe öncesi inançların etkili olduğunu öne sürmektedir. Fakat Güçlü Program'ın refleksiviteye yaptığı vurgu fazlasıyla önem arz etse de tecrübe öncesi inançların nasıl inceleneceği Güçlü Program'ın en büyük çıkmazlarından birisini teşkil etmektedir. Öte yandan, Aktör-Ağ teorisi sayesinde Güçlü Program'ın yapmış olduğu doğa ile toplum ya da cansız ile canlı arasında yapılan keskin ayrımın yıkılması da bilimsel keşif süreçlerinin daha doğru bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel Bilgi Sosyolojisi, Konvansiyonalist Ekol, Güçlü Program, Aktör-Ağ Teorisi.

Abstract

This article attempts to explain the differences that led to the civil war on the Conventionalist Front. In this context, the main differences between the arguments of Strong Programme and Actor-Network theory are mentioned. The Strong Programme, as its name suggests, set off from the argument that scientific pursuit is not a pure practice contrary to what Merton states, and tried to show how it was influenced by social processes. Therefore, the Strong Programme opposed the positivist, structural-functional conception of science developed by Merton and the understanding that science is free from interest. Merton stated that science can also be subjected to sociological analysis, but claimed that science was not influenced by the social. But the Strong Programme argued that science is influenced by social processes and tries to explain it from historical examples. Bruno Latour, who put forward the Actor-Network theory, entered into an ardent polemic with David Bloor, and criticized the extreme relativist aspect of the Strong Programme and the degree of weight it gave to society in the process of the realization of scientific practice. In addition, he argued that scientific practice is not merely a process within subjects, but objects are as important and effective as subjects. The Strong Programme suggests that pre-experience beliefs are effective in scientific discoveries. However, although the emphasis of the Strong Programme on reflexivity is of great importance, how to examine pre-experience beliefs is one of the biggest dilemmas of the Strong Programme. On the other hand, Actor-Network theory broke the sharp distinction between nature and society or inanimate and living. This will help to understand scientific discovery processes more accurately.

Key Words: *Sociology of Scientific Knowledge, Conventionalist School, Strong Programme, Actor-Network Theory.*

Giriş

Bugüne değin pek çok sosyolog¹ bilim ve teknolojinin toplumda yaratmış olduğu etkiler ile ilgilenmiştir. Bu hususta bilim sosyolojisinin ayrı bir alan olmadan evvel alan içinde bahsi geçen meselelerin çok genel anlamda bilgi sosyolojisinin kapsamına dâhil edildiğini söylemekte fayda var. Bilgi sosyolojisini 1924'te bir alan olarak zikreden ilk ismin Alman filozof Max Scheler olduğu söylenebilir. Bilgi sosyolojisi, insani düşünme türlerinden politik, dini vb. düşünme türlerini ele almıştır ancak bilim bu sınıflamanın içine dâhil edilmemiştir. Bilimin bu sınıflandırmanın içine dâhil edilmeme nedeni, bilgi sosyolojisinin anlaşılma şekliyle ilgilidir. Bu anlayışa göre bilim, diğer bilgi türlerinde olduğu gibi sosyal ya da kültürel bir bağlama sahip değildir, dolayısıyla o *par excellence* bir karaktere sahiptir (Woolgar, 1999: 32). Scheler'den sonra bilim sosyolojisi, kendinde bir alan olma yolunda yine bilgi sosyolojisi kapsamında, sosyal bağlamın düşüncenin sadece ortaya çıkışında değil, içeriğini de belirleme noktasında etkili olduğu ana fikrini öne süren Mannheim'ın katkılarıyla gelişme göstermiştir. "O özellikle, hakikatin güvenilir üreticileri oldukları düşünülen bilgi sistemlerinin sosyolojik analizinin yolunu açtı. Fakat bilgi sosyolojisinin kısmî faaliyet alanı aleyhindeki bu argümanlara rağmen, Mannheim, şemasını, bilimin ve matematiğin anlaşılmasına uygulamayı başaramadı" (Woolgar, 1999: 33). Bilimin sosyolojik analizinin dışında tutulmasını öngören bu geleneksel ve klasik konumlanmalara karşın bilimin de sosyolojik incelemeye tabi tutulabileceği fikri Merton ile beraber gündeme gelmiştir.

Merton, pozitivist bir bilim kavrayışı geliştirmiştir ve onun yapısal-işlevselci bakış açısından bilim, belirli işlevleri olan özerk bir kurum olarak ele alınmıştır. Merton'a göre, bilim sosyolojisi bilimin içeriği ile ilgilenmez. Bilim sosyolojisinin görevi, doğayla ilgili soruların sorulması ve yanıtlanması esnasında insan zihnini aldatan etkenlerin belirlenmesidir (Anlı, 2016: 374-375).

Bilimsel bilginin meşruiyetini epistemolojik ve metodolojik düzlemlerde arayan bir bilim felsefesinin yanına, bu meşruiyeti bizzat bilimsel bilgiyi üreten bilim topluluğunun özgün niteliklerinde bulan bir bilim sosyolojisi eklenmeliydi. Bu bilim sosyolojisi, tam da keşif bağlamı ile gerekçelendirme bağlamı arasındaki ayrımı kabul ederek ilkinde ait belirleyenlerin ikincisine müdahale etmesini (siyasi baskı vb.) engellemeyi amaçladığı için, söz konusu bilim felsefesiyle tutarlı ve bu bakımdan pozitivist bir nitelik arz etmiştir. Nitekim Robert K. Merton'ın "saf bilim normları" formülasyonu, bunun en açık ifadesi olmuştur. Merton'ın, özgür müzakere alanı olarak bilim topluluğu fikrine yaslanan bilim sosyolojisi anlayışı, temel motivasyonunu buradan alıyor gözükmektedir (Öğütte ve Balkız, 2016: 14).

Merton'a göre bilim, toplumsal baskılardan ya da çeşitli ideolojilerden etkilenebilir lakin bunun önüne geçmek gerekir. Bu nedenle, Merton'ın saf bilim tutkusu üzerine yaptığı vurgu önemlidir. Merton, saf bilim pratiğinin gerçekleştirilebilmesi ve modern bilim ethosunun oluşturulabilmesi için saf bilim normları diye adlandırdığı dört kurumsal zorunluluktan bahsetmiştir: *evrenselcilik*, *ortaklaşacılık*, *tarafsızlık* ve *örgütlü kuşkuculuk*. Bunları kısaca açıklamak gerekirse; *evrensellik*, ortaya konan bilimsel üretimlerin şahsılıktan uzaklığını ifade eder. *Ortaklaşacılık* ya da *paylaşmacılık*, bilimsel bilginin herkese açık olması gerektiği, dolayısıyla söz konusu bilgiye herkesin ulaşabileceği ve bilimsel bilgiyi herkesin kullanabileceği anlamına gelir. *Tarafsızlık*, amiyane tabirle bilim insanının beyaz önlüğünü ifade eder yani bu ilkeye göre, bilim insanı çıkarlarından azade bir şekilde bilimsel pratiğini gerçekleştirmelidir. *Örgütlü kuşkuculuk* ise

¹ "(...) Karl Marx ve Friedrich Engels *Komünist Manifesto*'da burjuva sınıfının o dönemki iktidarı ele geçirmesinde modern bilim ve teknolojilerin (fizik ve kimya dahil olmak üzere) etkin rolünden bahseder. Ayrıca Marx, *Kapital*'deki emek süreci analizinde, teknolojinin içinde geliştiği toplumun sınıf yapısını yansıttığını, dolayısıyla üretim ilişkileri ile teknolojik gelişmelerin birbirini nasıl etkilediğini anlatır. Durkheim ise, çatışmacı bir yaklaşım yerine toplumsal uyumu belirli işlevselci yaklaşımlarla yakalamak ister ve sanayileşme, sekülerizasyon ve kapitalizasyonun ortaya çıkardığı olumsuz toplumsal sonuçların çözümünü organik dayanışma ve bütünsel işbölümünde geçtiğini ifade eder. Max Weber'e göre Batı kapitalizmini anlamak için çıkış noktaları Protestan Reformu'na uzanan, sistematik rasyonalizasyon süreçlerine ve de bu süreçleri kuran ve kurumsallaştıran belirli kültürel akım ve değer sistemlerine bakmak gerekir. (...) Kuşkusuz, STS (*Science, Technology and Society Studies* yani *Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları*) ile olası kavramsal ilişkilenmeleri retrospektif olarak kurabilecek tarihsel sosyal bilimci figürlerin listesi bu isimler ile sınırlı değildir. Yine de, bu isimlerin toplumsal, siyasal ve iktisadi süreçlerle birlikte ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeleri incelemiş olmaları, 20. yüzyılda bu birlikteliğe dair daha da özgül yaklaşımların şekillenmesinin ve belirli sosyo-teknik tahayyüllerin oluşmasının yolunu açmıştır" (Ansal, Ekinci ve Kaşdoğan, 2018: 12-13).

bir iddia doğru olduğu ispatlanana kadar ona temkinli yaklaşmak anlamına gelmektedir (Merton, 2016: 160; Sismondo, 2016: 41-42).

Elbette bilimin biraz evvel bahsi geçen normlara göre işlemesi ve bilim pratiğine ilişkin bir sosyolojik analizin yapılmaması noktasında Merton'a birçok eleştiri² gelmiştir. Konvansiyonalist ekollere geçişi daha anlaşılır kılabileceğini düşünerek Merton'a yöneltilen eleştirilere biraz değinmek istiyorum. Öncelikle özetle şunları söyleyebilirim: Eleştirilerden biri, bilimsel normların tarihsel süreçte ve bilim alanlarının hepsinde birebir örtüşüp örtüşmediğine, yani Merton'ın ortaya koymuş olduğu bilim sosyolojisinin normatif karakterine yöneliktir. Bilim sosyolojisinin böylesi bir normatif karakterinin olmasının varlığı en kayda değer sonuçlardan birisi de bilimin bir bilim ideolojisi pratiğine dönüşmesidir. Zira belirli normları olan bir faaliyet ile uğraşan kişiler, kendi eylemlerini meşrulaştırmak adına o normlara sığınma hakkına sahip olurlar. İkincisi, bilimin ya da bilim insanlarının 'insan' yani sosyal bir varlık olmaları hasebiyle tamamen rasyonel olup olmadıklarına ilişkindir (bilim ile uğraşıyorlar diye rasyonel davranmaları gerekmez, irrasyonel de davranabilirler) (Sismondo, 2016: 46-47; Öğüt ve Balkız, 2016: 15). Üçüncü eleştiri ise kaynağını, Merton'ın bilimsel gelişim hususunda toplumsal süreçleri bertaraf etmesinden almaktadır. Mulkay, bu konudaki düşüncesini Merton'ın *açıklık modeline* karşı koyduğu *dallara ayrılma modeli* ile beyan etmiştir.

Açıklık modeli, ilke olarak, bilimsel malûmatı sosyal anlamda nötr kabul eder; ve bilim normlarının da, bilim insanlarını bu nötrlüğün bozulmasından koruduğu varsayılır. (...) Hangi biçimiyle olursa olsun, açıklık modeli, yaygın bir biçimde benimsenmiş durumdadır. Bu yüzden, oldukça yetersiz bir kanıtlamaya dayandığını fark etmek oldukça şaşırtıcıdır. Örneğin, Merton'ın bilim normlarına ilişkin özgün analizi, az sayıda bilim insanının meslekleri hakkında ortaya koyduğu ifadelerin sistematik olmayan bir seçmesine dayanmaktadır. Oysaki, temsil edici ifadeleri elde etmede sistematik prosedürler benimsenmedikçe ve bu ifadelerin anlamı, yönelikleri dinleyicilerle ilişkisi içinde incelenmedikçe, bu türden veriler bilimsel ethosu tanımlamada meşrû bir biçimde kullanılamaz (Mulkay, 2016: 296-297).

Dallara ayrılma modeli ise açıklık modelinin aksine bilimsel bilgiyi sosyal anlamda nötr kabul etmez. Bahsi geçen modele göre, bilimde sürekli olarak problem alanları yaratılmakta ve bunlar daha öncesinde var olan sosyal şebekeler ile bağlantılandırılmaktadır. Sosyal şebekelerdeki değişimler, çevre şebekeleri de etkilemektedir. Örneğin, bir dönemde araştırmaların git gide göç meselesi üzerinde yoğunlaşmış ve bu konuda çalışan bir grup araştırmacı olduğunu düşünelim. Sosyal olanın devinim halinde olduğu hesaba katılırsa değişimin kaçınılmaz olduğu açıktır. Öyleyse, yeni problem alanları doğacaktır ve bu grup içindeki araştırmacılar zamanla başka meselelere doğru bir yönelim içinde olacaktır. Bunda araştırmacıların içsel çıkarları, ilgilerini çeken alandaki araştırma kolaylıkları vs. etkili olabilir. Yani dallara ayrılma modeli, araştırma şebekelerinin bilimsel bilginin üretiminde ve kabul görmesinde nasıl etki gösterdiğine dikkat çekmesi açısından, ilaveten özel bir durum olarak kurumsallaşmış bir bilimsel alanda devrime sebep olabilecek nedenleri açıklayabilmesi noktasında önemlidir (Mulkay, 2016: 307, 310-311).

Toparlarsak daha önce de belirtmiş olduğum üzere Merton, saf bir bilimsel pratiğin resmini çizmiştir. Çizdiği resimdeki bilim pratiği, ideolojilerinden, kişisel çıkarlarından, kültürlerinden arınmış bilim insanlarının üzerinden şekillenmektedir. Lakin biraz önce de belirttiğim gibi, insan sosyal bir varlıktır ve ondan biteviye rasyonel davranmasını beklemek pek de akla yatkın değildir. Buradan yola çıkarak, bizatihi bilimsel üretimlerin toplumsal süreçlerin sonucu olduğu yorumu, bilim sosyolojisinin bilimsel bilgi sosyolojisi şeklinde özelleşmesi neticesini beraberinde getirmiştir ki bu makalede incelemeyi amaçladığım husus tam da bilimsel bilginin sosyolojisi ve dolayısıyla konvansiyonalist ekol ile ilgilidir. Merton'ın kapalı bilimsel topluluk vurgusunu aşan ve buna karşı duran bilimsel bilgi sosyolojisi pratiği konvansiyonalist ekol adı altında toplanmıştır denilebilir. Güçlü Programın ve Aktör-Ağ teorisinin konvansiyonalist ekolde yer almış olmasının sebepleri, bilim pratiğinin Merton'ın iddia ettiği gibi ideolojilerden ve çıkarlardan arınmış saf bir bilimsel uğraşı olduğunu reddetmeleri ve bilimsel olguların "doğada rastlanılan, harfiyen dile getirmek gerekirse örtüsü-kaldırılan (dis-covered) şeyler değil, fiilen bilim adamlarınca inşa edilen şeyler" olduğunu ileri sürmelerinden kaynaklanmaktadır (Bijker, 2012: 127). Konvansiyonalist ekole göre, Merton'ın söylediğinin aksine saf bir bilimsel pratik yoktur. "Temel tez; bilimsel bilgi olarak kabul

² Bilimde tek bir norm kümesinden daha fazla norm kümesi olduğunu öne süren Ian Mitroff ve söz konusu eleştiriler ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mulkay, 2016: 349-350; Sismondo, 2016: 46-49.

edilenin, içine gömülü olduğu kültüre ya da hayat tarzına görece olduğu fikridir” (Öğütle ve Balkız, 2016: 16). O halde konvansiyonist geleneğin, bilimsel bilginin bizatihi toplumsal süreçlerin sonucu olduğunu ve bu doğrultuda onun çok genel bir şekilde ifade edecek olursam, bir inşa süreci neticesinde oluştuğunu belirttiğini söylemek doğru olacaktır. Bu bağlamda artık Güçlü Program (The Strong Programme) ve Aktör-Ağ teorisinin temel argümanlarına geçebileceğimi düşünüyorum.

Güçlü Program ve Aktör-Ağ Teorisi: Benzerlikler/Farklılıklar

Güçlü Program, 1960'lı yıllarda Edinburgh Üniversitesi'nde bilim alanının da bilimsel olarak incelenmesini, araştırılmasını temel alarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu okulda David Edge, David Bloor, Barry Barnes, John Law gibi isimler bulunmaktadır. Fakat okulun Güçlü Program olarak anılmasında en büyük katkıya sahip en etkili isimleri David Bloor ve Barry Barnes ikilidir (Ansal vd., 2018: 17). Güçlü Program'a ilham veren şahsiyet şüphesiz ki Thomas S. Kuhn olmuştur. Zira Kuhn (2008: 75), Merton'dan farklı bir şey söylemişti:

[Ç]oğu bilimin gelişmesindeki ilk aşamaların en temel özelliği, doğa üzerine birbirinden farklı birçok görüşün sürekli olarak yarışmalarıdır: Üstelik bunların hepsinin aşağı yukarı bağdaştığı ve her birinin kısmen türetilmiş olduğu bilimsel gözlem ve yöntem ilkeleri aynıdır. Dolayısıyla bu çeşitli *okulları* birbirlerinden ayıran etken şu ya da bu yöntem hatası değildi, yani hepsinin aynı ölçüde *bilimsel* olduğu kabul ediliyordu: Esas fark bunların dünyayı görüş tarzlarında ortak hiçbir ölçütün olmaması ve bu ayrı dünyalarda farklı şekillerde bilim yapmalarıdır!

Dolayısıyla Kuhn, aynı gözlem ve aynı deneyler gerçekleştirildiği takdirde bile farklı bilimsel sonuçların ortaya çıkabileceğini öne sürmesi bağlamında Güçlü Program'a ışık tutmuştur. Öte yandan, Kuhn açısından saf gözlemin olamayacağını söylemek de yanlış olmayacaktır. Kuhn'a göre, “[G]özlem yorumlanarak gerçekleştirilir: Görme alanlarımızda noktalar ve çizgiler değil, daha fazla veya daha az tanımlanabilir nesnelere ve kalıplara yer alır. Bu yüzden, gözlemleri kavramlar ve fikirler yönlendirir. Bu iddia gözlemin teori-bağımlılığı olarak bilinir” (Sismondo, 2016: 32). Mertoncu yaklaşımlar gibi pozitivist bilim yaklaşımları, bilimsel doğruluk ve geçerlik konusunda tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamı reddettiği için –neticede her bilim insanı laboratuvara girerken (kendini özerk bir alan olarak ilân etmeye çalıştığı esnada sosyoloji de böylesi bir çaba içerisine girmiştir) o meşhur beyaz önlüğünü takmalıdır deyişine dayanarak– Kuhn'un dünyayı görüş tarzlarına yaptığı atıf, bilim sosyolojisi çalışmaları için yeni bir kapı açmış gibi görünmektedir (Öğütle ve Balkız, 2016: 19). Hâlihazırda bilim sosyolojisinin 'bilimsel bilgi sosyolojisine' dönüşme hikâyesi de kaynağını buradan almıştır. Güçlü Program, çok özetle bilginin üretim sürecinde salt doğanın bilimsel fikirlerin oluşmasında etkili olmadığını, bu süreçte toplumsal olanın hiç de azımsanamayacak bir etkisinin olduğunu dile getirmektedir. Yani doğayı gören ya da onu inceleyen göz, onunla ilgili edindiği bilgiyi bir ayna misali doğrudan yansıtmamaktadır (yani düşük belirlenim tezi doğrultusunda bağlamın önemine vurgu yaparlar). Hem yanlısın hem doğrunun incelenmesi bağlamında metodolojik rölövizist olan Güçlü Program, kanıtların yerelliğini ve dolayısıyla onların evrensel olmadıklarını iddia etmesi bağlamında epistemolojik açıdan da rölövizisttir, Güçlü Program açısından bilimsel pratik objektif değildir, olamaz da. Aynı zamanda 'kuram yüklülük' tezine sahip çıkarlar. Kuram yüklülük tezi, toplumun içinde bulunduğu koşulların toplumsal davranışı etkilemesini ifade eder. Aynısını bilim insanı üstünden düşünenecek olursak, bilim insanı da içinde bulunduğu durum(lar) sonucu farklı uzlaşımlara gidebilir diyebiliriz. Bloor, kuram yüklülük tezini anlatmak için tavuğu hastalanan ve sonrasında da ölen yerlinin ve yine aynı durumu yaşayan bir modernin tepkisini karşılaştırır. Buna göre tavuğu hastalanan yerli, bu durumu, bitkisel karışım sonucu ölen tavuğunun iyileştirme talebini reddetmesi olarak yorumlarken; modern ise bunu tavuğunun zehirlenmesi olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla buradan çıkan sonuç, tecrübe öncesi inançlarımızın düşünüş şekillerimizde ne kadar etkili olduğudur (Bilgili, 2013: 118).

Hem rölövizist hem de bilimsel yasaların bilim insanları arasındaki anlaşılabilirliğe dayalı olarak kabul edildiğini öne sürmeleri bağlamında konvansiyonist olarak niteleyebileceğimiz Güçlü Program'ın temel amacı, bilginin üretim sürecinde sosyal olanın etkilerinin ne derece ve nasıl olduğunu incelemektir (Bilgili, 2013: 114-117).

[B]ilimsel bilgi sosyolojisi, bütünüyle, neyin bilimsel bilgi olarak –ve nasıl– hesaba katıldığı meselesiyle alâkadar olur. İnsanı bilimsel etkinlikten bağımsız ve onu aşan bir bilgi iddiası söz konusu olamayacağından, buradaki can alıcı ifade “hesaba katma” olmaktadır. Bu görüşün en önemli versiyonu –tamamen farklı kültürlerden gelen yansız araştırmacı ve düşünürler arasında mutabakatın oluşmasını zorunlu kılacak ne fiziksel dünyada değişmez durumların ne de değişmez bir mantık alanının mevcudiyetini varsaymadığı için– çoğunlukla “rölativizm” olarak adlandırılır. Ne Doğa ne de Rasyonalite insan kültürü açısından açık birer evren olarak alınmalıdır. Bu programı temel alan araştırmalar, hakikatin ortaya çıkması için bir topluluğun nasıl tanzim edilebileceğinden ziyade, fiziksel ve matematiksel dünya hakkındaki belli fikirlerin bir toplumda nasıl doğru olarak telâkki edildiği meselesiyle alâkadar olur. Rölativist safta yer alan yazarlar, bilimsel bilginin “sosyal inşası”ndan sıklıkla bahsederler (Collins, 2016: 32).

Güçlü Program’ın üzerine kafa yorduğu ve araştırdığı mesele, hangi bilimsel bilginin neden doğru ya da neden yanlış olarak kabul edildiğidir. Hakikaten *Anti-Latour*’da (Bloor, 1999a) yer alan pek çok tarihsel örnek de, bu konuda Güçlü Program’ın önemli temsilcilerinden birisi olan Bloor’un bu konuda derin analizler yaptığını göstermektedir. Öyle ki toplumların içinde buldukları koşullar, onların bir teoriyi doğru kabul etmesine ya da etmemesine yol açabilirken; bundan daha da önemlisi bir bilim insanının yaptığı keşif bile onun olguya bakışından etkilenmektedir. Bu da doğrudan Güçlü Program’ın nedensellik ilkesi ile bağlantılıdır. Zira buna göre, bilimsel bilgi sosyolojisi “[N]edensel olacak, yani belirli inançlara veya bilgi durumlarına yol açan koşullarla ilgilenecektir” (Sismondo, 2016: 73). Öyleyse, bilim sosyolojisi yapan bilim insanı, inançları ve bilimsel bilgiyi ortaya çıkartan koşulları incelemelidir. Burada inancın rasyonel yahut irrasyonel olmasının herhangi bir önemi yoktur. Mühim olan, inancın gerekçesini ve nedenlerini anlayarak analiz yapmaktır. Önemli olan bir diğer nokta, ikiliklerde iki tarafın da açıklanması gerektiği için bilimsel bilginin sosyolojisinin tarafsız olmasının gerekliliğidir. Doğru ya da yanlış olup olmadığına bakmadan her teoriye yansız bir şekilde yaklaşılmalıdır (Sismondo, 2016: 73-74). Güçlü Program’a göre, bilim dünyası tartışmalarla ve uzlaşamayan meselelerle doludur bu nedenle, Güçlü Program metodolojik görelilik yahut simetri ilkesini benimser. Bu doğrultuda “[D]oğru ve yanlış olarak adlandırılmış bilgi türleri aynı kriterlerde incelenmelidir. Ve nihayetinde SP*’yi kullanan birisi bütün bu prensiplerin hepsini bilimsel bilginin kendisi için de kullanabilmeli; yani refleksif olmalı” (Güvenç-Salgırlı, 2019: 14). Refleksivite ya da düşünürsellik ilkesi sosyolojinin kendisini, incelediği diğer araştırma nesnelere gibi incelemesini içerir. Böyle yapmadığı takdirde kendisini tüm bilimlerin üstünde yer alan ‘aşkın’ bir mertebeye yükseltmiş olacağından sosyoloji refleksif olmalıdır. Bilimsel pratik sosyal bir etkinliktir ve bundan ötürü bahsi geçen alanda yapılan her faaliyet sosyal olan ile iç içedir. Bu bakımdan Güçlü Program, Mannheim’in yaptığı gibi doğa bilimleri için özel bir alan yaratmamış ve onları da analizinin kapsamına dâhil etmiştir. Dolayısıyla, Güçlü Program’ın düşünürselliği benimsemiş olması, onu bilimsel alan hiyerarşisi yapmak gibi bir eleştiriden sakınmış olsa da, her pratiğin sosyal müdahaleler ile ilişkileri neticesinde meydana geldiğini iddia etmesi, kendi savlarına yönelik bir şüphenin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim bu eleştiriye karşı çıkmak pek mümkün görünmemektedir. Misal, okulun öncülerinden David Edge ya da Program’ın en önemli isimlerinden David Bloor veya Barry Barnes başka ülkelerde doğsalardı belki de bugün Güçlü Program diye bir ekol olmayacaktı. Her ne kadar aksini iddia etse de Güçlü Program, bilimsel bilginin oluşumunda doğanın rolünü yadsıyan bir tutum sergilemiştir çünkü onlara göre sosyal olandan, sosyal süreçlerden azade bir doğa hatta sosyal olandan azade bir bilis de yoktur. Hatta Bloor’un anlatısından bakarsak, doğadaki her olgu, her süreç inanç meselesidir. Örneğin, Aktör-Ağ teorisinin öne çıkardığı nesnelere karşın Bloor, elektronlara inanmazsak elektronların önemini yitireceğinden bahsetmiştir. Güçlü Program’a göre doğadaki nesnelere, onlara duyduğumuz inanç ve onlarla ilgili yaptığımız tanımlamalar³ dışında var olamazlar, biz yoksak onların da anlamı ve önemi yoktur. Bu bağlamda, içinde yaşadığımız dünya ya da toplum değiştikçe tecrübe öncesi inançlarımız ve nesnelere bakışımızın değişeceğini söylemek de mümkündür (Bloor, 1999a: 93; Bilgili, 2013: 122-123).

Güçlü Program için bir teoremin doğru kabul edilip edilmemesinde çıkarlar da rol oynar. Herkesin farklı çıkarlara sahip olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, çıkarların bilimsel keşiflerin ortaya çıkışında bu denli etkiye sahip olması gerçekten de düşündürücüdür. Diğer taraftan, Bloor’un öne sürdüğü tarafsızlık ilkesi ile çıkar ilkesi çelişiyor gibi görünmektedir. Farklı çıkarları olan bilim insanları, bilimsel bilginin üretim sürecinde nasıl tarafsız kalacaklardır? Kalamayacaklarsa Güçlü Program’ın

* SP, Strong Programme yani Güçlü Program anlamına gelmektedir.

³ Örneğin, kaza neden kaz ya da ördeğe neden ördek deriz? Kaz da ördek de kuştur fakat onları renklerine göre sınıflandırsaydık kaz ve ördek, koyun da olabilirdi. En başından öğrenip, öyle olduğuna inanıp itaat ettiğimiz kavramlar esasında bir uzlaşımın sonucudur (Bilgili, 2013: 123).

konvansiyonalist bir gelenek olduğu da hesaba katıldığında uzlaşım nasıl sağlanacaktır? Neticede Güçlü Program açısından bakıldığında, her bilim insanı kendi çıkarları doğrultusunda bir gerçeklik yaratmış olacaktır ve bu durumda ortaya çıkan bilimsel bilginin hangisi doğru ya da güvenilir olacaktır? Güçlü Program'a yöneltilen belli başlı eleştirilerden de bahsettikten sonra Aktör-Ağ teorisine⁴ (Bruno Latour özelinde) geçmek istiyorum.

Her ikisi de konvansiyonalist gelenek içerisinde yer almaktaysa da, ikisi arasında ciddi görüş ayrılıklarının olduğunu da ifade etmeye ihtiyaç var. Görüş ayrılıklarına geçmeden evvel ilk olarak kısaca Aktör-Ağ teorisinin neliğine⁵ değinmek gerekirse:

Aktör-ağ teorisinin köklerinde bilim ve teknolojiyi, veya daha doğrusu tekno-bilimi anlama çabası vardır, çünkü bu teoriye göre bilim ve teknoloji, önemli ölçüde benzer süreçler içerir. (...) Aktör-ağ teorisine göre tekno-bilim, daha geniş ve daha güçlü ağların yaratılmasıdır. Bir siyasal aktörün kendine güç sağlayacak ittifaklar oluşturması gibi bilim insanları ve mühendisler de ittifaklar içine girerler. Bununla beraber, aktör-ağ teorisinde aktörlerin aralarında metodolojik olarak hiçbir önemli farklılık bulunmayan insanlar ve insan dışı varlıklardan meydana gelmeleri bakımından heterojen oldukları varsayılır. Hem insanlar hem de insan-dışı varlıklar diğer aktörlerle ağlar oluşturmak için *birlikler* meydana getirirler. Hem insanların hem de insan-dışı varlıkların onları eyleme yöneltten, uyumlu kılınmaları gerekeni yönetilebilen ve kullanılabilen çıkarları vardır. Elektronlar, tercihler ve onlar arasındaki her şey ağların inşasına katkıda bulunur (Sismondo, 2016: 117).

Latour'a göre, sosyal olandan sonrası da vardır yani sosyal olanın ötesine geçmemiz gerekmektedir fakat Bloor bu noktada Latour'un yanıldığını düşünmektedir. Bloor'a göre sosyal olanın ötesi diye bir şey yoktur –ki zannımca iki ekol arasındaki temel farkın ilk nüveleri burada belirmeye başlamıştır. Bloor'a göre, Latour'un bilimsel bilgi sosyolojisiyle ilgili hatası özne-nesne⁶ karşısındaki duruşundan kaynaklanmaktadır. Nesne-özne şeması, bilginin gerçekten bağımsız olarak nesne hakkında bilgi ve bilen özne arasındaki etkileşimden kaynaklandığına vurgu yapar. Latour sosyologların bu şemayı reddetmesi gerektiğini söyler. Bloor ise bu ayrımı tamamen terk etmenin bir avantajını göremediğini belirtmiştir (Bloor, 1999a: 82). Bloor, Latour'u özne-nesne karşısındaki duruşundan ötürü eleştirirse de Aktör-Ağ teorisinde bilimsel üretim pratiğine dâhil olan canlı-cansız fark etmeksizin her bir parçanın tabir caizse sarılıp sarmalanması söz konusudur. Burada insan-doğa arasında Güçlü Program'da olduğu gibi keskin bir ayrım yoktur, aksine evrendeki her şeyin bilimsel üretim sürecinde eşit şekilde işe koşulduğu görülmektedir ki bu da söz konusu teorisinin (yine de insanı bunun merkezine koysa da) yeni bir aktör tanımladığını gösterir. Böylelikle Latour'un ismiyle anılan Aktör-Ağ teorisi bize, bilim dünyasına nesne ya da canlı olarak katılan her birimin bir ilişkiler ağı oluşturduğunu anlatmak ister. Mikroskopta incelemekte olduğumuz soğan zarının da ilişkiler ağına dâhil edilmesi (yani, cansız varlıkların bilimsel üretim pratiği süreçlerine eklenmesi), Güçlü Program'ın ileri sürmüş olduğu simetri ilkesinin genelleştirilmesi ile sonuçlanmıştır (genelleştirilmiş simetri ilkesi) (Güvenç-Salgırlı, 2019: 17; Demir, 2014: 161). Lakin bu noktada, Latour'un Güçlü Program'ı tamamen toplumsal tarafa ağırlık verip, doğaya hiçbir ağırlık yüklememesinden ötürü asimetrik olmakla suçladığını da söylemek gerekir. David Bloor ise Latour'u toplumun ve doğanın birlikte üretilmesi bağlamında teorisinde sosyal gerçeklikleri⁷ göz ardı ettiğini öne sürerek eleştirmiştir (Bloor, 1999a: 84). Tüm bunlar bir yana bırakılırsa, Aktör-Ağ teorisinin Güçlü Program'dan beslendiği doğrudur fakat Güçlü Program'ın açıklarını kapatmaya çalışmış ve sonrasında ise ondan kopmuştur. Latour ve Woolgar'ın araştırmalarında etnografiyi ve etnometodolojiyi bir arada kullanmaları klasik sosyoloji geleneğinden kopuşu gerçekleştirdiklerini de göstermektedir.

⁴ Literatürde ANT (Actor-Network Theory) olarak da geçmektedir.

⁵ Aktör-Ağ teorisinin kurucu metninin Garfinkel'in 'pulsar'ın keşfini analiz eden makalesi olduğu söylenebilir. Bu yazıda Garfinkel, astronomların kendi aralarında geçen konuşmaları ve yazışmaları ile ortaya koydukları bilimsel ifadelerin arasındaki farkları ortaya koymuştur. Dolayısıyla, bilimsel üretim sürecinin yerel tarihselliğini meydana çıkartmıştır (Etil ve Demir, 2014: 323).

⁶ Mikroplar sadece Pasteur'un araştırdığı varlıklar değil, aynı zamanda ittifaklar oluşturduğu failerdir (Sismondo, 2015: 123). Buradan da anlaşılacağı üzere, ANT'nin kast ettiği nesnelere Pasteur'un mikropları gibi bilimsel pratiğin içine katılan bütün aktörlerdir.

⁷ Bloor, Latour'un Pasteur'un mikrobu buluşunun ardındaki sosyal gerçekliği ya da sosyal hikâyeyi reddettiğini dile getirir lakin Latour'un yapmaya çalıştığı keşiflerin ardındaki sosyal gerçekliğin inkârı değildir. Bunun yerine o sözü şuna getirir: Nasıl ki Pasteur olmasaydı mikrop tanınmazdı; Pasteur de mikrop olmasaydı tanınmazdı (Latour, 1999: 123,126).

Onlara göre, laboratuvar pratiği⁸ gözleme dayalı bir yazı-kayıt işidir. Latour kendisini sosyal inşacı olarak değil, sadece inşacı ve aynı zamanda etnograf olarak tanımlamaktadır. Bunda da haksız değildir çünkü Latour, doğa-kültür ayrımını reddetmekte ve tam ikisinin arasında bir konumu doldurmaktadır (Yetişkin, 2018: 46-47). Kendisini etnograf olarak tanımlama sebebi ise, laboratuvara gidip orada katılımsız gözlemci olarak bulunması ve tüm laboratuvar pratiğini kayıt altına almasından kaynaklanmaktadır. Ağdaki insan aktörü, diğer aktörleri birleştirdiği için diğerlerine göre bir nebze daha fazla merkezde konumda olsa da Latour'a göre, laboratuvarda deney yapan bilim insanı ile lam ya da lamel eş değerdedir. Burada ayırt edici olan nokta, onların sadece bilim insanının sosyal boyutlarını analiz etmekle kalmayıp, laboratuvardaki her bir nesneye eşit derecede bir yabancılıkla yaklaşım –ki bu nedenle, yaptıkları incelemenin adına bilim sosyolojisi değil de, bilim antropolojisi demeyi tercih ederler– canlı veya cansız her şeyin ilişki biçimini incelemelerinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla, Aktör-Ağ teorisinde her türlü aktörün peşine düşülür ve ilişkisel bir sürece işaret eden ağda her aktörün ne şekilde yer aldığına, nasıl bir katkı sağladığına bakılır (Demir, 2014: 161; Karakaş, 2018: 75).

Laboratuvar pratiği, gözleme dayalı bir yazı-kayıt işi olması sebebiyle üzerine çalışılan madde ile iletişime geçme şekli yazı-kayıt işlemi ile gerçekleştirilir. Bundan mütevellit laboratuvarlarda ortaya çıkan ham bilgi, yazı-kayıt ile gerçekleşen bir çevrim ile somutlaşır ve bu süreç böyle devam eder. Yani yazı-kayıt işlemi, laboratuvarda ortaya çıkan sonuçların maddileşmesini sağlaması bağlamında son derece önemlidir. Öte taraftan, laboratuvar pratiği salt yazı-kayıt işlerinden ibaret değildir. Bunun bir de laboratuvarda araştırma yapan bilim insanları arasında geçen diyaloglardan oluşan bir iletişimsel yönü (laboratuvarın içinde yapılan havadan sudan sohbetler ya da doğrudan amaca yönelik konuşmalar) vardır. Salk Enstitüsüne giden Latour ve Woolgar oradaki laboratuvar faaliyetlerini incelemişlerdir. Söz konusu aktivite esnasında gerçekleşen kısa sohbetlerdeki bilgi üretim sürecini, olaya dâhil olan çıkar ve ilgileri saptamaya çalışmışlardır. Latour ve Woolgar'a göre sadece üretim sürecinin ardında değil, kişilerin de kafalarının ardında birtakım ilişkiler ağı vardır (Demir, 2014: 163, 170).

Latour ve Woolgar, İsa'nın Pavlus'a görünmesi gibi, bir anda dâhi bilim insanına malum olan gerçeklerin ardındaki gizemi, gündelik etkileşim düzenini takip ederek büyüünden arındırmaya çalışırlar. Laboratuvar Yaşamı'nda anlatılan olaya göre, Slovik adlı bilim insanının kanser üzerine çalışırken hazırladığı deney düzeneği bazı bölgelerde düzgün çalışmamaktadır. Bir gün Slovik'in aklına bu durumun sudaki selenyum miktarı ile ilgili olabileceği gelir ve gerçekten de sorunun selenyum miktarı ile alakalı olduğu anlaşılır. Latour ve Woolgar birinin aklına gelmiş gibi görünen bu fikrin arkasındaki etkileşimler ağını da takip ederek, olayı tekrar hikâyeye ederler: Kurumsal mecburiyetten dolayı lisansüstü öğrenciler farklı bir alanda ders almalıdır ve Slovik'in öğrencisi Sara, selenyum çalışmalarından ders almıştır. Lisansüstü öğrenciler arasında da bu yan alanlarda öğrendikleri bilgileri birbirlerine anlattıkları enformel seminerlerin yapıldığı güçlü bir grup geleneği oluşmuştur. Sara'nın selenyum üzerine sunum yaptığı bir gün Slovik de oradadır ve Sara sudaki selenyum miktarının dağılımının kanser dağılımını etkileyeceğini sunumunda ifade etmiştir. Yani fikir Slovik'in aklına gökten zembille inmemiş, birbiri ile rastgele ilişkilenen bir dizi olayın birlikteliğiyle çıkmıştır. Birinin fikri veya keşfi gibi görünen bir şeyde kurumsal zorunlulukların, grup geleneklerinin, seminerlerin, tekliflerin ve tartışmaların dolaylı veya doğrudan etkileri söz konusu olabilir. Ancak selenyum ile deney düzeneği arasındaki bağ bir kez sabitlendikten sonra tüm bu etkileşimsel ağ karanlığa gömülür (Demir, 2014: 171-172).

Bu örnekten de rahatça görülebileceği gibi, bilginin üretim sürecinde doğrudan ağlar etkili olmaktadır lakin sonrasında sanki Slovik'in aklına her şey bir anda gelivermiş gibi tüm bu etkileşimsel süreç hiçbir zaman var olmamış gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Hâlbuki Slovik'in katıldığı sunum, öğrencisinin konuşması, onu bu keşfi yapmaya iten faktörler olmuştur. Öte yandan, tamamen olup bitmiş bir keşif de yoktur. Sürekli oluşu ön gören bu teoriye göre hep bir adım ötesinin düşünülmesi gerekir, zira teorisinin kendi dinamikliği bunu gerektirir. Esasında bu Güçlü Program'a da bir karşı duruştur çünkü Güçlü Program sosyal olandan ötesini düşünmezken; Aktör-Ağ teorisinde sürekli devinim vardır. Güçlü Program'dan sonra Aktör-Ağ teorisi ile bilimsel bilgi sosyolojisinin bilim incelemeleri alanına yaptığı katkı

⁸ Laboratuvar pratiğini gözlemlemek için "Latour ve Woolgar, 1975-1977 yılları arasında Kaliforniya Üniversitesi'nde Nobel Ödüllü Salk Enstitüsü laboratuvarında 21 aylık bir süre boyunca kalarak, olguların laboratuvarında nasıl inşa edildiğine ve bunun sosyolojik izahına, ve bununla birlikte olgu inşa sürecinin zanaat karakteri ile formel bilimsel beyanatlar arasındaki farklılaşmalara bakmayı amaçlamışlardır" (Demir, 2014: 162). Bu açıdan Latour-Woolgar ikilisinin araştırmasının, Garfinkel'in çalışmasına bir hayli benzediği görülmektedir.

şu sözlerle özetlenebilir: "Bilimsel olgu artık bir kalkış noktası değil, bir varış noktasıdır. Bilimsel bilgi sadece sosyal olarak belirlenmiş değil, bunun yerine o daha baştan mikro-sosyal fenomenlerle inşa edilmiş ve oluşturulmuştur" (Etil ve Demir, 2014: 326). Aktör-Ağ teorisi, keşiften ziyade inşayı öne çıkarmıştır ve bilimsel bilginin en başından itibaren inşa edildiğini ve sürecin hiç durmadan devam ettiğini iddia etmiştir.

Bu bölümde son olarak Bloor ve Latour arasında geçen ateşli polemikteki⁹ bazı ayrıntılara (ve dolayısıyla eleştirilere) değinmek istiyorum. Amaçlarının doğayı açıklamak değil, doğayla ilgili paylaşılan inançları açıklamak olduğunu belirten David Bloor, insan-doğa arasında bir ayırım yaptıklarına yönelik eleştiriyi reddetmiştir ve iddiası bizzat Latour'un özne/insan-nesne/doğa ayırımını reddedip doğa ve doğa hakkındaki inançlar arasına bir sınır çizdiği yönünde olmuştur. Ona göre, bu da ayırımın bir türüdür (Bloor, 1999a: 87). İnsan-doğa arasında net bir çizgi çektiği söylenen David Bloor, esasında doğanın da kendinde bir varlık olarak orada durduğunu söylemiştir. Fakat Latour, önce ayırıp sonra birleştirmek nasıl mümkün olabilir diye buna karşı çıkmıştır. Latour, bu hususta kendisini savunmak adına William James'in natüralist açıklamayı gösterdiği tablodan yola çıkarak bir tarifte bulunur. Buna göre, doğada nedensellik hüküm sürerken sosyal hayatta geçici, amaca özel pratikler hâkimdir. Arada iki tarafa da köprünün olmadığı ve hiçbir etkisi olmayan bir boşluk vardır. Latour bu üç aşamayı birbirlerine bağlamaya, arabuluculuk yapmaya çalıştığını iddia etmiştir. Onun açısından çözüm ayırmak değil, birleştirmektir (Latour, 1999: 120-122). Öte yandan, Latour'un Güçlü Program'a şeylerin failliğini reddetmesi bağlamında yaptığı eleştiri (hem eyleyenin davranış nedenini hem de topyekûn etkileme gücünü topluma yüklüyor), Bloor tarafından kabul edilmez. Bloor, Güçlü Program'da şeylerin failliğinin bir etmen olarak işlediğini onaylar. Şeylerin duyu organlarımızda çeşitli değişikliklere sebep olduğunu belirtir (Bloor, 1999a: 91).

Latour'a göre, ne mikroplar konusunda realist olmalıyız ne de Pasteur'un bilimini tamamıyla toplumsal şartlara indirgemeliyiz. Latour der ki: Pasteur ya da başkasının bilişsel yahut teknik izahlarının sosyal ya da politik açıklamasıyla ilgilenmiyorum. İlgilendiğim tek şey içerik ve bağlam arasında ayırımın olduğu o ana kadar giden henüz keşfedilmemiş adımları takip etmek. Bloor'a göre buradaki bağlam, sosyal bağlama gönderme yapar. İçerik ya da öz ise bilginin içeriği ya da özüdür dolayısıyla bilginin nesnesidir. Bu durumda nesne-özne ayırımı yapılmamış mıdır? Bloor, şunu düşünmeye çalışmamızı ister: Pasteur mikrop olsaydı ve mikroplar da Pasteur olsaydı ya da Millikan elektron gibi davranıyordu ve elektronlar da Millikan gibi davranıyordu ne olurdu? Bloor'a göre bunu düşünmek bile gereksizdir. Bloor'a göre bu gericiğin metodolojiye yansımış halidir. Bloor'a göre aktör, insan aktör anlamına gelir lakin Latour bu ayırımı da yıkmak istemektedir. Örneğin, Latour'a göre mikropların da kendilerine göre çıkarları olabilir. Latour, şeylerin yarı doğal yarı sosyal olduklarını, onların ne nesne ne de özne olduklarını; ikisinin karşımı olduklarını söylemektedir. Üretilen ve sürekli dolaşım halinde olan nesnelerle ilgili kafa karıştırıcı söylemlerinden sonra Latour'da birden bire doğanın ve toplumun neyden oluştuğuna dair bir sosyal ilişki karşımıza çıkmaktadır. Bloor'a göre sosyal ilişkiden bahsediyorsak orada toplum vardır (Bloor, 1999a: 97-98).

Latour, Güçlü Program'a yönelttiği eleştiriyi geliştirmek adına rölativizm hususunda da kendisini konumlandırmaya çalışır. Ona göre, rölativizm ilk simetri prensibinin doğrudan sonucudur. Rölativizmin farklı pozisyonları olduğu için Latour'un suçladığı rölativizmi anlamak önemlidir. Bloor bu noktada Latour'un *Eylem Halinde Bilim (Science in Action)* isimli eserini incelemiştir. İlk Latour'un rölativizmi realizmin zıddı olarak kullandığını belirtmek gerekir. İkincisi, rölativizm değerlendirci bir pozisyon olarak ele alınır. Rölativistler avukat gibidirler, müşterilerinin masumiyetini ispat etmek için her şeyi yaparlar. Bilimsel topluluk bir teoriyi reddettiği zaman, bir rölativist onu savunmak için hemen harekete geçmelidir. Latour bu pozisyonu savunulamaz bulur çünkü onların simetri ideale bağlılıkları her fikrin eşit derecede güvenilir olduğunu kabul ettikleri anlamına gelir. Durumun böyle olduğunu düşünen Latour, o zaman hiçbir bilim insanı çalışmasını daha güvenilir yapmak için uğraşmasın diye şikâyet eder. Ona göre, bu

⁹ David Bloor'un yazdığı *Anti Latour* (Bloor, 1999a) ile başlayan polemik, Bruno Latour'un kaleme aldığı *For David Bloor... and Beyond: A Reply to David Bloor's 'Anti Latour'* (Latour, 1999) ile devam etmiş ve konuyla ilgili son olarak Bloor'un *Reply to Bruno Latour* (Bloor, 1999b) isimli makalesi yayımlanmıştır.

boşuna zaman kayıdır. Fakat Latour'un reddettiği rölativizm, Güçlü Program'ın benimsediği rölativizmden oldukça farklıdır. Birincisi, Güçlü Program'ın rölativizmi realizm ile karşıtlık içinde değildir. İkincisi de, Güçlü Program'ın rölativistleri müşterisinin masumiyetini kanıtlamaya çalışan avukatlar gibi değildirler (bilim insanının teorisini kanıtlamaya çalışması ile avukatın vekilinin masumiyetini ispatlamaya çalışması arasında analogi yapılmıştır). Latour, Güçlü Program'ın simetrisinin her inancın eşit derece güvenilir olduğunu söylediğini iddia etmektedir. Bloor'a göre durum böyle değildir ve Latour'un söz konusu iddiasının nedensel bir açıklamaya ihtiyacı vardır (Bloor, 1999a: 101-102).

Artık objeler de dünyayla ilgili inançlarımızı oluşturmada rol oynarlar demek, Bloor'un kendisine yöneltilen suçlamalardan kaçmasına yetmez. Bloor, nesnelere dünyaya dair inancımızı etkilediğini belirtmiştir lakin nasıl etkilediğini söylememiştir. Latour da bunu eleştirmiştir ve der ki: Bu eleştiri, bilim çalışmalarının en kötü düşmanı olduğumu gösteriyorsa varsın öyle olsun. Millikan'ın elektronlarıyla ilgili meselede de durum karmaşıklaşmaktadır. Bloor, elektronların hem bilim insanlarını etkilediğini ama etkiledikten sonra hikâyeden kaybolduğunu söylemektedir. Latour bunu çok saçma bulur ve birisi bana nesnelere nasıl hem fark yaratıp hem de yaratmadığını açıklasın der. Yani bu bakış açısından bir etken bir olayda hem rol oynuyor hem de oynamıyor olamaz. Bloor, duysal ya da empirik verilerin biz onlara bakmadıkça bir anlamları olmadıklarını dile getirmiştir. Oysaki bir örnek verecek olursak, hücre gövdeleri bile bir etki yaratabilirler, bizim bakmamıza ihtiyaçları yoktur (Latour, 1999: 116-117).

Bloor, Latour'un pozisyonunu gerici olmakla suçlamıştır (ne ilginçtir ki karşı taraftan da kendisine aynı eleştiri gelmiştir). Bloor'a göre Latour, iki tarafı da yani hem doğayı hem de toplumu tartışmanın içinde tutarak mutlakçılık eleştirisinden muaf tutulmayı amaçlamaktadır ki Latour, böyle bir amacının olmadığını dile getirmiştir. Fakat karşı ateş olarak Latour'a göre, esas Güçlü Program rölativizmi benimseyerek bu hataya düşmüştür. Latour'un açısından doğa ya da sosyal olan fark etmeksizin bunlara eşit mesafede durmak hem empirik hem de politik açıdan anlamsızdır. Latour'a göre, Bloor'un söylediği gibi inançlarımız sayesinde oluşan bir doğa kabulü üzerinden bir inceleme olamaz. Latour için SSK (Sociology of Scientific Knowledge) böyle düşündüğü için ilerleyememektedir ve yine bu nedenle Latour Güçlü Program'ı bilimsel muhafazakârlık ile suçlamıştır. Latour'a göre, SSK'nın ilerleyebilmesi ve Güçlü Program'ın üstünü örten ölü toprağından kurtulabilmesi için öncelikle yaptığı özne-nesne ayırımından vazgeçmesi gerekmektedir (Latour, 1999: 126-128).

Sonuç

Güçlü Program'ın pozitivist bakıştaki doğayı öne çıkaran yaklaşımı bir kenara iterek sosyal olanı öne çıkarması son derece makul bir gelişmedir. Fakat bilimsel keşfin ya da bilimsel pratiğin gerçekleşme sürecindeki tek etkenin toplum olduğunu söylemek, topluma üstün bir rol biçmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Güçlü Program'da sosyal olanın tek belirleyici olarak ele alınması, bilim insanını topluma tabi kılınmış bir aktöre dönüştürme potansiyeline sahiptir. Şüphesiz ki bu bilim insanının kendine özgü yaratıcı yönünü de dışlayacaktır. Yine sadece topluma belirleyici gücü atfetmek hem ona bir iktidar merkezi konumu tayin etmek ve hem de bu bağlamda tahakküm gücü vermek anlamına gelecektir. Toparlarsak, Güçlü Program'dan önce bilimsel pratiklerin gerçekleşmesinde doğa belirleyici iken, Güçlü Program'da belirleyici öge olarak sadece toplumun öne çıkarılması, hem diğer etkenleri saf dışı bırakmakta hem de bilim dünyasında bir iktidar merkezi (salt doğa ya da salt toplum merkezli bir etki) tartışmasına sebebiyet verebilecek bir duruma kaynaklık etmektedir. Güçlü Program'ın argümanları bütüncül olarak düşünüldüğünde burada toplum, Foucaultcu anlamda olmasa bile panoptik bir işleve de sahiptir. Bunun biraz uç bir yorum olduğunu kabul etmekle beraber burada çok genel olarak söylemek istediğim, toplumun hem bilimsel keşiflere şahitlik etmesi ve bundan ötürü bir anlamda onları gözetlemesi ve hem de bilimsel pratikleri doğrudan etkileyici bir güç olmasıdır. Bilimsel bilginin üretim sürecinde sosyal olanın etkisinin olduğu muhakkaktır ama bunun Güçlü Program'ın öne sürdüğü kadar büyük bir etki olduğu ya da olmadığı tartışmaya açıktır.

Tarihsel örneklerle kendisini destekleyen Güçlü Program'ın eksik yanlarından bir tanesi de kendisini destekleyecek güncel örnekler yer vermemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, tecrübe öncesi inanç kavramı gözümde ilginçliğini korumaktadır. Güçlü Program'a göre tecrübe öncesi inançlar bir teorisinin doğru seçilip seçilmemesinde doğrudan etkilidir ve bundan ötürü bir sosyoloğun tecrübe

öncesi inançları incelemesi gerekmektedir. Bir sosyolog tecrübe öncesi inançları nasıl inceleyecektir? Bilim insanlarının keşiflerinde inançları etkili olabilir, hatta herhangi bir çalışmayı yapmak için bizi yönlendiren motivler de tecrübe öncesi inançlar tarafından yönlendiriliyor olabilir. Fakat yine aynı soru gündeme gelecektir: Kendisi de farklı tecrübe öncesi inançlar tarafından yönlendirilmiş olan, refleksivite ilkesine göre hareket etmesi istenen sosyolog bahsi geçen inançları nasıl inceleyebilecektir?

Latour ise bilginin üretim sürecinde sosyal olana yer vermekle birlikte kendisini bir sosyal inşacı değil de, sadece bir inşacı olarak tanımlamıştır. Bunun yerinde bir karar olduğunu düşünüyorum zira Latour, çalışmasında aktörlerin süreçlerini, performanslarını incelemektedir fakat onun incelediği aktör sadece nefes alabilen insan değildir; Latour misal mikrobu da araştırma nesnesi olarak sürecin içine katmaktadır ve bu şekilde ortaya yeni bir teori çıkartmıştır: Aktör-Ağ Teorisi (ANT). Nasıl ki insan olmadan bir bilimsel araştırma gerçekleşemeyecekse, aynı şekilde bakteri ya da mikrop olmadan da bir bilimsel araştırma gerçekleşemeyecektir. Bununla ilintili olarak Latour, Güçlü Program'daki simetri ilkesini aşmış ve genelleştirilmiş simetri ilkesini ortaya koymuştur. Özne-nesne ya da doğa-kültür gibi ikilikleri reddeden Latour, genelleştirilmiş simetri ilkesi ile bilimsel pratiği gerçekleştirmemizi sağlayan bütün faktörlere eşit şekilde yaklaşmanın anahtarı olan "nesnemsiler" (şeylerin yarı doğal yarı sosyal olması) fikrini öne sürmüştür. Burada önemli olan, nesnemsilerin ne şekilde ve nasıl bir araya geldikleridir. Bilimsel üretim ya da pratik, söz konusu nesnemsilerin ya da aktörlerin ilişkiselliği içerisinde gerçekleşmektedir (Demir, 2014: 182-183). Bloor, her ne kadar "nesnemsiler" fikrinin de ayrımın bir türü olduğunu iddia etmiş olsa da benim düşünceme göre bu, bilimsel pratiğin gerçekleşmesinde etkili olan faktörlere eşit yaklaşmakla ilgili bir meseledir. İlâveten, Bloor'un sosyal ilişkiden bahsediyorsak orada toplumun da olduğu ifadesinden yola çıkıldığında, bilimsel pratiğin neden sadece sosyal olanla sınırlandırılması gerektiğinin de sorgulanması gerektiğini düşünüyorum. Zira bilimsel bilgi üretimi dediğimizde işin içine gerçekten de insandan başka pek çok aktör girmektedir. Dolayısıyla, bilimsel bilgi üretimini ya da bilim pratiğini sadece toplum ya da sosyal olan ile sınırlandırmak akla yatkın görünmemektedir.

Latour, bir sosyologdan ziyade etnograf gibi davranarak mikro analize yönelmiştir ve çalışma arkadaşı Woolgar ile birlikte Salk Enstitüsü'ndeki bir laboratuvarında 21 ay gibi bir süre boyunca kalmıştır. Her şey bir yabancı gibi yaklaşmış, her şeyi not etmiştir. Bana kalırsa, yaşadıkları uzun süreçte ortaya çıkan merak uyandıran bilgi, laboratuvarında ortaya çıkan keşfin o anlık bir şey ya da belirli bir kişiye ait olmamasıdır (Slovik'in öğrencisi Sara örneğinde olduğu gibi). Laboratuvar gibi kapalı görünen bir yerin de arka planında gerçekleşen birtakım oluşlar, süreçler, etkileşimler vardır. Sosyal etkileşimlerin laboratuvarlarda yapılan keşiflerdeki etkisi son derece kayda değerdir. Bu sosyal etkileşim, insanlar arasında olduğu gibi insan-nesne arasında da gerçekleşen bir süreçtir (Aktör-ağ teorisinin en nihayetinde vardığı sonuç, nesnemsiler arasındaki etkileşimlerdir). Bu nedenle, Güçlü Program'ın toplum ile doğa arasında yarattığı keskin ayrımın, Latour tarafından yıkılması son derece makul görünmektedir. Öte yandan, Aktör-ağ teorisinin bir mikrobun da kendine ait çıkarlarının olabileceği iddiasındaki "kendine göre çıkar" hususuna dikkat etmek gerekmektedir. Zira burada çıkar kavramını ne amaçla kullandığımız önemlidir. Bu noktada, bir mikrobun çıkarları ile bir insanın çıkarları arasında birtakım farklar olacağını düşünmekteyim. Ayrıca bilimsel pratiğin gerçekleştiği bu ilişkiel süreçte, Latour'un ifadesiyle nesnemsilerin birbirlerine bakışlarında da bazı farklar olacağını tahmin ediyorum. Örneğin, bir mikroorganizma olarak probiyotik insan vücudunda salt bize fayda sağlamak için mi yani bu amaçla mı bulunmaktadır? İnsanlar açısından, probiyotikler insan sağlığı için fazlasıyla gerekli ve yararlıdır ama burada önemli olan ve vurgulamak istediğim husus, mikroorganizmaların kendi açılarından var oluş amaçları ile ilgilidir. Bu tartışma elbette geliştirilebilir ama ben şimdilik bu şekilde sonlandırmak istiyorum. Nihayetinde tüm bunlardan yola çıkarak Aktör-Ağ teorisinin, Güçlü Program'ın eksiklerini kapatma ve bilim pratiğini anlama noktasında Güçlü Program'ı bir hatta birkaç adım ileriye taşıma çabası olarak anlaşılabilir.

Extended Abstract

Robert K. Merton, developed a positivist conception of science, and from his structural-functionalist point of view, science was considered an autonomous institution with certain functions. His emphasis on passion for pure science is important. Starting from this, he mentioned four institutional necessities, which he called the norms of pure science necessary for the formation of the modern scientific ethos: universalism, communism, impartiality and organized skepticism. Many criticisms have come to Merton about the functioning of science according to these norms and the inadequacy of these norms in explaining scientific practice. These criticisms are important for understanding the transition to conventionalist schools. One of the criticisms concerns whether scientific norms overlap in the historical process and in all fields of science. The point reached by this criticism is that the normative character of science may ultimately result in the ideology of science. This is a dangerous situation, as this will give rise to the possibility that scientists may seek refuge in the aforementioned norms in order to legitimize their actions. The second criticism is that scientists can act not only rationally but also irrationally because they are not robots. The third criticism arises from the fact that Merton eliminated social processes at the point of scientific development. Although Merton drew a picture of pure scientific practice, it would be wrong to say that science practice is free from ideologies or personal interests. This has resulted in the emergence of the Strong Programme, which translates sociology of science into the sociology of scientific knowledge.

Both Strong Programme and Actor-Network theory are included in the Conventionalist School. Conventionalist School denies that the practice of science is a pure scientific pursuit free from interests. According to this school, what is accepted as scientific knowledge belongs to the lifestyle or culture from which it originates. But Actor-Network theory has taken it one step further and has shared the weight of the Strong Programme with the social. Therefore, although they are both in the same school, there are differences of opinion. In this context, it can be said that Actor-Network theory first breaks the sharp distinction between nature and society. Actor-Network theory states that all actors, regardless of whether they are alive or inanimate, are involved in the scientific production process. Thus, the Actor-Network theory, named after Latour, wanted to tell us that every unit that joins the world of science object or living constitute a network of relations. For example, the inclusion of the onion skin that we examined under the microscope into the network of relations resulted in the generalization of the symmetry principle in the Strong Programme. On the other hand, it should be noted that Actor-Network theory is nourished by the Strong Programme, but then it breaks with both it and the classical sociology tradition. Latour and Woolgar used both ethnography and ethnomethodology in their laboratory research. After the Strong Programme, the contribution of Actor-Network theory to the study of science is that scientific knowledge is not only socially determined, but socially built from the very beginning. In fact, this construction continues unceasingly, and one of Latour's criticisms of the Strong Programme is that it was the scientific discovery of the Strong Programme and saw it as a finished process. The Strong Programme has put aside the approach that highlights nature in the positivist perspective. In this way, it is very useful to highlight the social one in terms of shedding light on the background of scientific discoveries. However, this emphasis on the impact of the social has resulted in a generalization that only society has an impact on the development of scientific practices.

To say that society is the only factor in the realization of scientific practice means to give society a superior role. This, of course, excludes the scientist's unique creative aspects and transforms him into an actor subordinated to society. In addition, simply attributing the decisive power to society would mean both assigning it a position of power and giving it domination power in this context. Given the arguments of the Strong Programme, society here has a panoptic function, even if not in the Foucaultian sense. I accept that this is an extreme comment. But what I really want to say here is that society is both a witness to scientific discoveries and therefore a way of observing them, as well as being a direct influence of scientific practices. It is clear that the social has an impact on the production of scientific knowledge. But it should be debated whether this is as big an impact as the Strong Programme suggests. The Strong Programme states that pre-experience beliefs play a role in the acceptance or rejection of a theory. Even a sociologist should study pre-experience beliefs, but the Strong Programme has not provided a method for this. Latour said: "The germ would not have been recognized without Pasteur;

Pasteur would not have been recognized without the germ". From this point of view, he turned to micro-analysis and examined all the actors in the emergence of scientific practice. He stated that the discovery process is not a finished thing, but a process of continuous occurrence. Therefore, Actor-Network theory can be read as an effort to close the shortcomings of the Strong Programme and take it one step further.

Kaynakça

- ANLI, Ö. F. (2011), 'Sosyal Bir Fenomen Olarak Bilimsel Bilgi: Bilim Sosyolojisinden Bilimsel Bilginin Sosyolojisine', *FLSF*, 12, 53-78.
- ANLI, Ö. F. (2016), *Bilim Savaşları: Modern Bilim İmgisinin Dönüşümü*, Ankara: Phoenix.
- ANSAL, H., EKİNCİ, M. ve KAŞDOĞAN, D. (2018), 'Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları'na Bir Giriş', *Toplum ve Bilim*, 144, 9-37.
- BIJKER, W. E. (2012), 'Teknolojik Kültürü Konstrüktivist Bir Bilim, Teknoloji ve Toplum Görüşüyle Anlamak', çev. Mihriban Şenses, Mihriban Şenses (ed.), *Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar* içinde, İstanbul: Paradigma, 121-138.
- BİLGİLİ, A. (2013), *Sosyal Etkinlerin Bilimsel Bilginin Oluşumundaki Rolünün Analizi: Kuhn ve Güçlü Program Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BLOOR, D. (1999a), 'Anti-Latour', *Studies in History and Philosophy of Science*, 30(1): 81-112.
- BLOOR, D. (1999b), 'Reply to Bruno Latour', *Studies in History and Philosophy of Science*, 30(1): 131-136.
- COLLINS, H. M. (2016), 'Bilimsel Bilgi Sosyolojisi: Çağdaş Bilim Üzerine İncelemeler', çev. Bekir Balkız, Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğüt (der.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* içinde, Ankara: Doğu Batı, 30-56.
- DEMİR, M. (2014), 'Laboratuvar Yaşamının Antropolojisi: Bruno Latour'un Bilim İncelemeleri ve Metafizik Sonuçları', *Divan*, 19(36): 145-196.
- ETİL, H. ve DEMİR, M. (2014), 'Pierre Bourdieu'nün Bilim Sosyolojisine Katkısı: "Alan Teorisi", "Habitus" Cini ve "Refleksivite Talebi"', *Cogito*, 76, 312-349.
- GÜVENÇ-SALGIRLI, S. (2019), 'Bir Başka Bilimsel Bilgi Mümkün', Sanem Güvenç-Salgırlı ve Vefa Saygın Öğüt (der.), *Geç Osmanlı'dan Günümüze Modern Doğa Bilimciliği* içinde, Ankara: Doğu Batı, 9-35.
- KARAKAŞ, Ö. (2018), 'Toplumsal Hareketler, Ağlar ve Beden', *Toplum ve Bilim*, 144, 68-87.
- KUHN, T. S. (2008), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı.
- LATOUR, B. (1999), 'For David Bloor... and Beyond: A Reply to David Bloor's "Anti-Latour"', *Studies in History and Philosophy of Science*, 30(1): 113-129.
- MULKAY, M. (2016), 'Bilimsel Gelişime Dair Üç Model', çev. Vefa Saygın Öğüt, Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğüt (der.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* içinde, Ankara: Doğu Batı, 294-312.
- ÖĞÜTLE, V. S. ve BALKIZ, B. (2016), 'Bilim Sosyolojisi Üzerine Bazı Tespitler ve Gündem Önerileri', Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğüt (der.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* içinde, Ankara: Doğu Batı, 13-29.
- SISMONDO, S. (2016), *Bilim ve Teknoloji Araştırmaları Yaklaşımı: Temeller*, çev. Serkan Saygı ve Ümit Tatlıcan, Ankara: Epos.
- WOOLGAR, S. (1999), *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma.
- WOOLGAR, S. (2016), 'Toplumsal Bilim İncelemelerinde Çıkarlar ve Açıklama', çev. Emrah Göker, Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğüt (der.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* içinde, Ankara: Doğu Batı, 369-397.
- YETİŞKİN, E. (2018), 'Bir Başka Laboratuvar: B(ağ)sal Kürasyon', *Toplum ve Bilim*, 144, 38-67.